

تحلیل گفتمان کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی حوزه فرهنگی ایران در سده‌های ۴-۱۰ هجری قمری

محدثه اسلامی علی آبادی

کارشناس ارشد نقاشی ایرانی، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

دکتر فرهاد خسروی بیژانم (نویسنده مسئول)

دانشیار، دانشکده صنایع دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

F.Khosravi@au.ac.ir

چکیده

کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی از جلوه‌های مهم هنر فلزکاری ایران اسلامی اند که علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناختی، دارای مضامین دینی، فرهنگی و ادبی نیز هستند. این کتیبه‌ها شامل آیات قرآن، دعاها، عبارات تبرکی، نام سازندگان و اشعار فارسی اند که بازتابی از باورها و فضای فکری جامعه زمان خود محسوب می‌شوند. پژوهش حاضر با تکیه بر نظریه گفتمان میشل فوکو، به بررسی مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران در سده‌های چهارم تا دهم هجری قمری می‌پردازد. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از: مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران در این دوره چگونه قابل طبقه‌بندی‌اند و این مضامین چه دلالت‌های فرهنگی و دینی دارند؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که این کتیبه‌ها در پنج گروه دعایی، نعت و ستایش، مذهبی، تاریخی و ادبی قرار می‌گیرند. در میان آن‌ها، مضامین دعایی و مذهبی بیشترین فراوانی را دارند که نشان‌دهنده اهمیت باورهای دینی در فضای فرهنگی این آثار است. همچنین زبان و نوشتار در این آثار تنها جنبه تزئینی نداشته، بلکه در انتقال ارزش‌های فرهنگی، مذهبی و هویتی نیز نقش داشته‌اند و بازتابی از باورها و ارزش‌های رایج جامعه هستند.

کلیدواژه‌ها:

تحلیل گفتمان، کتیبه‌نگاری، قلمدان فلزی، فلزکاری ایران.

از مهم‌ترین شاخه‌های هنر در دوره اسلامی، فلزکاری است که جایگاهی ویژه در تمام ادوار داشته است. خوانش کتیبه‌های اجرا شده بر سطح اشیاء فلزی یکی از بسترهای پژوهشی مناسب به منظور بررسی هنر فلزکاری ادوار مختلف می‌باشد. در میان آثار فلزی ایران، قلمدان‌های دارای کتیبه از جایگاهی ویژه برخوردار هستند. قلمدان‌ها افزون بر کاربرد شان در حمل ابزار هنرمندان، حامل پیام‌های زبانی و فرهنگی‌اند که در پیوند با باورهای مذهبی و اجتماعی زمانه شکل گرفته‌اند. در دوره اسلامی، هنرمندان فلزکار از خطوط و مضامین مذهبی برای تزئین آثار خود بهره می‌بردند. کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی شامل مضامین، دعایی، قرآنی، ادبی و تاریخی هستند. در تمدن اسلامی، نوشتار و خوشنویسی نه تنها ابزاری برای بیان زیبایی شناسی، بلکه واسطه‌ای برای انتقال معناهای قدسی و هویتی بوده‌اند. از این رو، متون و کتیبه‌ها در آثار هنری اسلامی را می‌توان به مثابه‌ی زبان‌های فرهنگی تلقی کرد که از طریق آن‌ها، نظام‌های قدرت و معرفت بازتولید می‌شوند. کتیبه‌ها در عین دارا بودن کارکرد تزئینی، حامل معناهای عمیق فرهنگی، مذهبی و اجتماعی‌اند که می‌توان آن‌ها را از منظر نظریه‌ی گفتمان و قدرت فوکو مورد بررسی قرار داد.

از آنجا که فوکو گفتمان را مرتبط با زبان، معنا و ساختارهای فرهنگی می‌داند، مطالعه کتیبه‌ها از این منظر می‌تواند راهی برای درک لایه‌های معنایی هنر اسلامی ایران باشد. به اعتقاد فوکو، زبان تنها ابزار انتقال معنا نیست، بلکه در شکل‌گیری و بازنمایی برخی ارزش‌ها و باورهای فرهنگی نیز نقش دارد. بنابراین، خوانش کتیبه‌ها تنها بررسی جنبه‌های زیبایی‌شناختی نیست، بلکه مطالعه‌ای درباره پیوند زبان، فرهنگ و هویت در آثار هنری اسلامی نیز به شمار می‌رود. پژوهش حاضر درصدد آن است تا نشان دهد مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران در سده‌های ۴ تا ۱۰ هـ.ق چگونه قابل طبقه‌بندی‌اند و این مضامین چه دلالت‌های فرهنگی و دینی دارند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر روش، در زمره پژوهش‌های توصیفی — تحلیلی قرار دارد و با رویکرد کیفی بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. نمونه‌های آماری این پژوهش را ۴۴ قلمدان فلزی مربوط به سده‌های ۴ تا ۱۰ هـ.ق تشکیل می‌دهند. انتخاب نمونه‌ها بر اساس خوانایی متون کتیبه‌ای و تنوع مضمونی شامل مضامین دعایی، مذهبی، تاریخی، ادبی و ستایش صورت گرفته است. در این پژوهش، نمونه‌ها بر اساس تاریخ‌گذاری ارائه شده در منابع اصلی و در موارد دارای بازه زمانی، بر مبنای تاریخ آغاز بازه طبقه‌بندی شده‌اند. در مواردی که تاریخ دقیق اثر مشخص نبوده است، از تاریخ‌گذاری مندرج در منابع (مانند «اواسط قرن نهم هجری») استفاده شده و هر نمونه تنها در یک سده تاریخی قرار گرفته است. برای تحلیل محتوای کتیبه‌ها، از چارچوب کلی تحلیل گفتمان استفاده شده است. پژوهشگرانی همچون فرکلاف، ون‌دایک و فوکو هر یک در گسترش این رویکرد سهم داشته‌اند. در این میان، دیدگاه میشل فوکو تنها سبب بیشتری با اهداف پژوهش دارد. بر همین اساس، تحلیل داده‌ها در چارچوب نظری فوکو درباره گفتمان انجام گرفته است. در این چارچوب، هر کتیبه به منزله متنی فرهنگی در نظر گرفته شده که از طریق زبان و عناصر بصری،

بازتاب‌دهنده بخشی از باورها، ارزش‌ها و مضامین رایج در جامعه ایران اسلامی است. تمرکز پژوهش حاضر بیشتر بر جنبه‌های فرهنگی و نمادین مضامین کتیبه‌هاست و تحلیل‌ها بیشتر در سطح بازنمایی مضامین فرهنگی و گفتمانی در آثار هنری انجام شده‌اند.

پیشینه پژوهش

برای انجام این پژوهش، موضوعات، قلمدان‌های فلزی و نظریه فوکو به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفته‌اند: در بررسی‌هایی که در کتب و مقالات مختلف، صورت گرفته است، مشخص شد که در خصوص پژوهش پیش‌رو مطالعه‌ای مستقل انجام نشده است. با این حال می‌توان به کتب یا مقالاتی که در حوزه هنر فلزکاری تدوین شده‌اند، جهت پیداشدن این پژوهش اشاره کرد. از جمله، خضری و چارنی^۱ ظروف فلزی کتیبه‌دار از اوایل قرن چهارم تا اوایل قرن هفتم ه.ق را مورد بررسی قرار داده‌اند. مبنای دسته‌بندی کتیبه‌ها در این پژوهش، نوع خط، ساختار طراحی حروف و شیوه‌های تزئینی به کار رفته در آن‌ها بوده است. همچنین، قاسمی قاسموند و شکرانی فرد^۲ در بررسی چهار ظروف فلزی دوره سلجوقی اسلامی موزه ملی، با تأکید بر کتیبه‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که انتخاب کتیبه‌ها در این دوران هدفمند نبوده است. کتیبه‌های کوفی بر اشیاء فلزی به عبارات کلیشه‌ای شامل دعا‌های خیر محدود بوده و به ندرت نام سازنده بر روی ظروف کار شده است. در مورد خطوط کتیبه‌ها یافته‌ها نشان داده که کتیبه‌های ظروف سلجوقی از اصول نگارشی و قواعد خوشنویسی پیروی نمی‌کند.

علاوه بر موارد ذکر شده، شریعت و همکاران^۳ به بررسی نگاره‌ها و خط نگاره‌های اشیاء فلزی همچون سینی آلب ارسلان، قاب آینه، پایه شمعدان، بخوردان، مرکب‌دان، قلمدان و ابریق برنجی، مربوط به دوره سلجوقی در مکتب خراسان پرداخته‌اند. نتایج کلی پژوهش، انعکاس دهنده دیدگاه‌های اعتقادی و فرهنگی سازندگان ظروف و بازتاب وضعیت هنرهای نوشتاری و تصویری در آن دوره است. در این پژوهش کتیبه‌های آثار نیز مورد خوانش قرار گرفته‌اند. مضامین به کار رفته را عبارات دعایی، تمجید و بیان قدرت صاحب ظرف و ثبت نام هنرمندان، سفارش دهنندگان و صنعتگران را شامل می‌شود.

در کنار پژوهش‌های پیشین، حکیمی و همکاران^۴ در پژوهشی به «بررسی خاستگاه، فرم و مضمون در کتیبه‌های دارای صورت» در آثار سفالی و فلزی پرداخته‌اند. پژوهشگران کتیبه‌های صورت‌دار را در پنج دسته: پرنده، انسان سر، جانورنما، ترکیبی و متحرک تقسیم‌بندی کرده‌اند. در بررسی مضامین نیز، دو مضمون اصلی، دعا‌های مرتبط با طالع خوش و عبارات و مفاهیم مذهبی در کنار مضامین فرعی شامل نام هنرمند، امضاء و اشعار خاص مشخص گردیده است. هماهنگی فرم و مضمون با مفهوم طالع بینی، خوش یمنی و نام پیامبر (ص) در نمونه‌های پژوهش شناسایی شده است. همچنین پژوهشگران در نتایج بیان می‌کنند که خاستگاه این نمونه از کتیبه‌نگاری را می‌توان نیشابور در جهان اسلام معرفی کرد که زمان آن به استناد سکه‌ها، به نیمه دوم قرن دوم ه.ق تا سامانیان و یا پیش از آن باز می‌گردد.

۱. خضری، چارنی، «بررسی خطوط و تزئینات کتیبه‌های کوفی و ثلث بر ظروف فلزی ایران در قلمرو سلجوقی»، خراسان بزرگ، ش. ۲۵ (۱۳۹۵): ۲۹-۵۰.

۲. قاسمی قاسموند، شکرانی فرد، «بررسی کتیبه‌های ظروف فلزی دوره سلجوقی با تأکید بر چهار اثر گنجینه اسلامی موزه ملی»، پژوهش در هنر و علوم انسانی، ش. ۸ (۱۳۹۸): ۳۷-۴۸.

۳. شریعت، حسینی و فرخ‌فر، «تحلیل عناصر تزئینی کتیبه‌های ظروف فلزی دوره سلجوقی خراسان»، اثر، ش. ۴ (۱۳۹۹): ۴۶۰-۴۷۹.

۴. حکیمی، صالحی و امرایی، «بررسی خاستگاه، فرم و مضمون در کتیبه‌های دارای صورت»، نگره، ش. ۶۵ (۱۴۰۲): ۱۳۱-۱۴۹.

علاوه بر مطالعات فارسی، چند مطالعه بین‌المللی نیز به معرفی قلمدان‌ها پرداخته‌اند. هرتسفلد^۵ یک قلمدان برنزی خاص را بررسی کرده و طراحی پیچیده و زمینه تاریخی آن را تحلیل کرده است. در مطالعه‌ای دیگر، جوزالیان^۶ قلمدانی برنزی مربوط به قرن ۶ ه.ق را معرفی کرده و جزئیات ساخت، تزئینات و اهمیت اجتماعی آن را شرح داده است. همچنین، ملیکیان شیروانی^۷ دوات‌ها و قلمدان‌های فلزی را مورد مطالعه قرار داده و نقش آن‌ها و ارتباطشان با عملکردهای اداری را بررسی کرده است.

بهیان^۸ به بررسی چارچوب روش شناختی اندیشه فوکو می‌پردازد. او نشان می‌دهد که فوکو برای تحلیل گفتمان و نیروهای قدرت از دور روش اصلی استفاده می‌کند: دیرینه‌شناسی و تبارشناسی. دیرینه‌شناسی به تحلیل تاریخی نظام‌های فکری و گفتار می‌پردازد و بررسی می‌کند چه چیزی قابل بیان است و چه چیزی نه؛ تبارشناسی نیز قواعد گفتار و رابطه میان دانش و قدرت را تحلیل می‌کند. این روش‌ها به پژوهشگر امکان می‌دهند مفروضات پنهان درباره جهان اجتماعی و ساختارهای قدرت را آشکار کنند.

پنجه‌باشی^۹ در مقاله‌ای با تکیه بر نظریه قدرت و گفتمان فوکو، به تحلیل نقاشی‌های درباری دوره قاجار پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نقاشی‌های مهرعلی نه صرفاً بازنمایی چهره شاه، بلکه ابزاری گفتمانی برای نمایش و تثبیت قدرت سلطنتی بوده‌اند. تصویر پادشاه به منزله نمادی از گفتمان سیاسی حاکم عمل می‌کند و هنر به عنوان ابزار تولید و بازتولید قدرت در ساختار اجتماعی دوره قاجار ایفای نقش می‌نماید. ابراهیمی و دهیمی‌نژاد^{۱۰} با بهره‌گیری از نظریه قدرت میشل فوکو، گفتمان قدرت در داستان «سیاوش» از شاهنامه را تحلیل کرده‌اند. پژوهش نشان می‌دهد که تعامل میان قدرت بشری و قدرت اسطوره‌ای/آسمانی و ستیز میان شخصیت‌ها، ساختار روایت را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد چگونه قدرت، هم به صورت مادی و هم معنوی، در فرهنگ اساطیری و دینی ایران بازتولید می‌شود. علاوه بر موارد فوق، قادرزاده و همکاران^{۱۱} با هدف بازشناسی مفهوم قدرت در اندیشه فوکو، نشان می‌دهند که قدرت در نظر فوکو منحصرراً در اختیار افراد یا طبقه‌ای خاص نیست، بلکه به صورت رابطه‌ای و شبکه‌ای در جامعه جریان دارد. همچنین، روش‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی فوکو به پژوهشگران امکان می‌دهد ساختارهای پنهان روابط قدرت و نقش سوزدها را در شبکه‌های اجتماعی تحلیل کنند. عبدالمحمدی و شایگان‌فر^{۱۲} به بررسی گرایش رئالیستی در پیکرنگاری درباری ایران می‌پردازند و آن را در ارتباط با گفتمان اجتماعی وقایع‌نگاری تحلیل می‌کنند. نتایج نشان می‌دهد که گسست در بازنمایی فرم بدن و زبان استعاری در نگارگری، با گرایش به رئالیسم، تصویر را همچون نوشتار برای ثبت واقعیت به کار گرفته و به مثابه یک تکنیک قدرت عمل کرده است.

با توجه به مطالعات انجام شده، تاکنون پژوهشی به طور مشخص به بررسی و تحلیل مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی نپرداخته است. هرچند پژوهش‌های پیشین اطلاعات ارزشمندی در مورد ویژگی‌های ظاهری، فن ساخت و کاربرد این آثار ارائه کرده‌اند، اما کمتر به بررسی محتوای کتیبه‌ها و دلالت‌های فرهنگی و معنایی آن‌ها توجه شده است. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری

۵. Herzfeld, E, A Bronze Pen-Case. *Ars Islamica*. Vol. 3 (1936): 35-43.

۶. L. T. Giuzalian, The Bronze Qalamdan (Pen-Case) 542/1148 from the Hermitage Collection (1936-1965): To the Memory of My Teacher, Academician I.A Orbeli, *Ars Orientalis*, Vol 7 (1968): 95-119.

۷. Melikian-Chirvani, A. S, State Inkwell in Islamic Iran. *The Journal of the Walters Art Gallery*, Vol 44(1986):70-94.

۸. بهیان، «روش‌شناسی میشل فوکو»، علوم اجتماعی شوشتر، ش. ۸ (۱۳۸۹): ۲۲-۱.

۹. پنجه‌باشی، «بازاندیشی مفهوم قدرت از دیدگاه فوکو در نقاشی پیکره‌نگاری فتحعلی شاه در آثار مهرعلی»، رهپویه هنرهای تجسمی، ش. ۲ (۱۳۹۸): ۴۶-۳۹.

۱۰. ابراهیمی و دهیمی‌نژاد، «تحلیل گفتمان قدرت در داستان سیاوش بر اساس نظریه قدرت میشل فوکو»، ادب فارسی، ش. ۲ (۱۳۹۹)، ۲۱۲-۱۹۱.

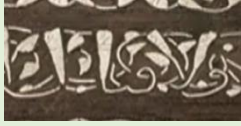
۱۱. قادرزاده، نوری و نعیمی «بازشناسی مفهوم قدرت در اندیشه فوکو»، غرب‌شناسی بنیادی، ش. ۲ (۱۳۹۱): ۱۲۷-۱۰۷.

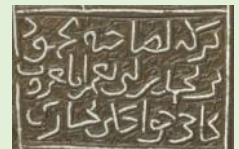
۱۲. عبدالمحمدی، شایگان‌فر، «مطالعه گسست در پیکرنگاری درباری عصر قاجار براساس نظریه قدرت میشل فوکو»، کیمیای هنر، ش. ۴۴ (۱۴۰۱): ۵۳-۳۹.

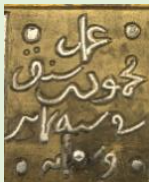
از چارچوب نظری میشل فوکو در حوزه گفتمان، مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. بر این اساس، در بخش تحلیل تلاش شده است تا مضامین مختلف کتیبه‌ها تفسیر شود. در راستای تحلیل کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی، نمونه‌هایی از آثار متعلق به سده‌های چهارم تا دهم هجری قمری انتخاب شد. معیار انتخاب آثار، خوانایی کتیبه‌ها، تنوع محتوایی و دسترسی به اطلاعات مستند بوده است. جدول ۱ مشخصات و نمونه‌هایی از آثار مورد مطالعه را نشان می‌دهد (جدول ۱).

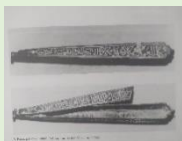
جدول ۱- مشخصات و جزئیات بصری آثار مورد پژوهش

محل نگهداری و منبع تصویر	جزئیات	تصویر قلمدان	تاریخ (ه.ق)	متن اثر	
گالری آرت میشن URL 1			۳۹۰ ایران	و السعادة و السلامة و النصر و النجاة (۴) و الاقبال و الدولة و العزه...	۱
حراج لایو آکشنیرز URL 2			۳۹۰	العز و البقا و المدحه و الثنا و ال... و العلا و... عا و... و؟ ... و الحلمه و العلمه و الوفا و الفهمه و ا.	۲
مزایده ورث پوینت URL 3			۵۹۰ ۴۲۹ خراسان	النصر و البركه و السرور و السعادة و السلامة و النعمه و البقا / العز و الاقبال و الدولة و السعادة و السعد (۴) [الکاتند - تذ (۴)] و الشفاعة و البقا / و الدولة و ال / العز و الاقبال و الدولة و السلامة و الشفا؟.	۳
موزه آرمیناژ URL 4			۵۴۲ خراسان	[ل] صاحبه علی بن یوسف بن عثمان الحاج عبد... یوسف البیاع بتاريخ العشرين من ذی القعدة سنه اثني اربعين و خمسانه / العز و الاقبال و الدولة لصاحبه. نکوا داشت ایزد مرا تا بدم / نکوا داردم پیش تا زنده‌ام / بتقدیر ایزد پسندیده‌ام / امید از همه خلق ببریده‌ام. یکی (...) روح [زوج] روی قلم / دواتست معشوقه و یار او کمر بسته چوب جارو کند (۴) / هو [یداست احوا] ال و اسرار او. [...] مار بن یوسف بن عثمان الحاج. دو سرکندگی گنجور خرد آسایند / زان یکی هست دوات و دگری هست قلم / ان یکی پیش خردمند زدل کرده دهان / وان دگر پیش هنرمند ز سرکرده قدم.	۴
مجموعه خلیلی URL 5			۵۹۶ خراسان	العز و البقا و المدحه و الثنا و الرفعه و العلا و السلطه السلطان (۴) و الرضا و الحق (۴).	۵
موزه والترز URL 6			۵۹۶ همدان	العز و الاقبال و الدولة / لسلامه و ال / و السعادة.	۶
مزایده ساتبیز URL 7			۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و ال / لدولة و السعادة / العز و الاقبال و الدولة و السعادة و السلامة و النعمه (۴) و ال [بقا؟] و العافیه و الشفاعة و القناعة و القناعة (۴) و القناعة و ال [۴].	۷
مزایده چیسویک			۵۹۶		۸

URL 8			خراسان	العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه و النعمه (؟) و العافيه و ...	
مزایده ساتبیز URL 9			۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال الدوله و السعاده و الشفا لصاحبه و البقا و.	۹
مزایده کریستیز URL 10			۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و الدوله (الدوامه؟) و السعاده و الراحة و ... العز و الا... / العز و الاقبال.	۱۰
مزایده لایو آکشنیز URL 11			-۵۹۶ ۸۰۲ نامعلوم	و السعاده و السلامه و السعاده و السلامه	۱۱
مزایده کریستیز URL 12			۵۹۶ خراسان	[العز؟] الزاند؟... التایید و العافیه و العنايه و البقا دائم لصاحبه.	۱۲
مزایده بونهامز URL 13			-۶۹۹ ۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و الدوله و السلامه و السعاده و ال... و.	۱۳
مزایده بونهامز URL 14			-۶۹۹ ۵۹۶ خراسان	و التامه و الشاکره و النصره و الراحة و البقا دائم لصاحبه.	۱۴
مزایده ساتبیز URL 15			۵۹۶- ۶۹۹ ایران	بالیمن و البرکه و الدوله و السعاده و السلامه و ال... الراحة (و ا) لصاحبه.	۱۵
مزایده بونهامز URL 16			-۶۹۹ ۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه.	۱۶
مزایده بونهامز URL 17			-۶۹۹ ۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و الدوله و السلامه و السعاده و الدوامه و ال... و العافیه و الشفاعة و / و الراحة و البر و التامه و القیامه و القناعة و الاقباله و الرحمه و الکفایه و ال... و.	۱۷
مزایده اینولونبیل URL 18			-۶۹۹ ۵۹۶ خراسان	العز و الاقبال و الدوله و اله.	۱۸
گالری سم فاگ لندن URL 19			-۶۹۹ ۵۹۶ ایران	(۱) لراقعه [الرافعه] و لا لعل السعاده السلامه. ال... و لاقبال / العز الد... و الاقبال ال....	۱۹
موزه دالاس URL 20			-۶۹۹ ۵۹۶		۲۰

			نامعلوم	العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه و الرحمه و العافيه و الراحة و الرحمه و الكرامه؟ وال... و الشفاعة و الشاكره و ال... و العناية.	
گالری سم فاگ لندن URL 21			۶۹۹- ۵۹۶ خراسان/ افغانستان ان	عمل شاذی نقاش / العز و الاقبال و الدوله و السلامه و السعاده و البقا؟ / و التأييد و التامه و الدوامه و السعاده یا الشفا؟ و القناعه و الشكره و الشاكره.	۲۱
موزه اسمیتسونین URL 22			۶۰۷- ۶۰۶ ایران	الصدر الاجل الكبير العالم العادل المويذ المظفر المنصور مجد الملك شرف الدوله و الدين شهاب الاسلام و المسلمین اختیار الملوك و السلاطین ضیا و المله و الامه قدوه الاكابر عمده المعالی سيد الوزرا ملك النواب ذو السعادات دستور انبار/ ایران(۴) صدر و نظام خراسان المظفر بن الصدر الشهيد مجد الملك ضاعف الله قدوه / عمل شاذی النقاش / فی شهور سنه سبع و ستمانه. العز و الاقبال و الدوله و السلامه و العافيه و العناية و القناعه و الشفاعة و النصر و الناصره و الزیاده و الشاكره و الشكره و النعمه و الرياضه و الراحة و الرحمه و الزیاده و الديانه و الدوامه و الكفایه و البقا دائم لصاحبه.	۲۲
مزایده ساتبیز URL 23			۶۱۶ هرات	العز و الاقبال/ بركة لصاحبه محمود بن محمد بن أبي نَعَم المعروف بحاجي خواجهي بخاري. عمل عمر ابوبكر محمد النقاش الهروي بتاريخ غره ربيع الاول سنه ست عشره و ستمانه.	۲۳
موزه بریتانیا URL 24			۶۴۷- ۶۲۷ عراق	ان ارید الا الاصلاح ما استطعت/ و ما توفیقی الا بالله/ علیه توكلت. انا یتیمه دهری فاین؟ مثلی یتیمه. لوقوم الدهر يوم فمالحسنی قیمه.	۲۴
موزه لوور URL 25			۶۴۳- ۶۴۲ سیرت	انا و الید ایا صاح عندما لمزید ذخر سوا الحمد بعد القاصد و طالبه و انا لحاسد و للعدی. عمل أبو القاسم بن سعد بن محمّد بن اسعردی فی سنة ثلث و أربعین و ستمانه.	۲۵
موزه ویکتوریا آلبرت URL 26			۶۴۷ عراق؟ سوریه؟ ترکیه؟	... نحرى الارزاق و الاجال ... الدو و الاموال و و اقلامی و ... الرياح الطوال.	۲۶
موزه داوید URL 27			۶۵۳	عملت ... الدواه / الموصل المحرو... / فی سنه ثلاث و خمسين و ثمانه. و البقا و المنا ابدأ؟ / لصاحبه نقش/ علی ابن یحیی / الموصلی فی التاريخ	۲۷

				بدنه: ابدا لصاحبه/ العز الدوله و ا/ لسلامه و الدامه؟ الدائمه؟ و ا/ لطف و الرحمه... السعاده و الراحه و ا/ لشكر؟ و العطا و/ التاييد و النظر؟؟/ و العلو؟ و الـ؟؟.	
پایگاه داده موزه بدون مرز URL 28			۶۸۲- ۶۶۰ غرب ایران	عز لمولانا/ الصاحب/ لاعظم/ مولی ملوک/ سلاط العا/ ر و العجم با؟/ بر؟ العدل فی/ الا... سمیر؟ الد/ نیا والد بن/ محمد بن محمد/ بن محمد ا/ لجونی؟ ا/ عز الله ا/ نصاری/ محمد و اله.	۲۸
موزه بریتانیا URL 29			۶۸۰ ایران	عمل محمود بن سنقر فی سنه ستمائه و ثمانون	۲۹
موزه والترز URL 30			۶۹۹ تبریز	دق/ دف؟/ الیک عال لا مال... کعبه/ طعنه؟/ لها... من کل موضع ما هی یستمدھا و قد قاصدا لا رزاق من کل مجمع العز و الدوله.	۳۰
موزه لوور URL 31			۶۹۹ خراسان/ افغانستان ان	عمل شاذی النقاش. العز و الاقبال و الدوله و السلامه و السعاده [ه] و العافیه و التایید و التامه و الزیاده و الر[ا]حه و الرحمه و التایید و الشکر و الشاکر و القناعه و الشفاعة و البقا / العز و الاقبا/ ل و الدوا... .	۳۱
موزه داوید URL 32			۶۹۹ زنجان	مقرب عثمان بن ابوبکر زنجانی. العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه لصاحبه. و الشکره و العبد؟ و الـ... و الـ... و البقا لصاحبه. الیمن و البرکه و الدوله و السعاده و السلامه .	۳۲
مزایده رزبری لندن URL 33			۶۹۹ ایران	داخل درب: العز و الاقبال و الدوا/ له و السعاده و السلامه و... / بالیمن و الـ... / و البقا	۳۳
مزایده ساتبیز URL 34			۶۹۹ خراسان	بالیمن و البرکه و الدوله و السعا (الشفاء؟) / عمل اسحاق بن ... / و الشفا کل	۳۴
مزایده ساتبیز URL 35			۶۹۹ جزیره؟ م وصل؟ سیرت؟	أحمد الله على نِعْمِهِ وأعوذ به من نَقْمِهِ وأستزیده من فضله وكرمه.	۳۵
مزایده ساتبیز URL 36			۶۹۹ سیرت	النعمه ... و البقا الـ... .	۳۶
موزه آقاخان			۶۹۹	عنایت الا ازلیه / کفایت الا ابدیه.	۳۷

URL 37			غرب ایران		
مزایده ساتبیز URL 38			۷۰۱	خامشی به که ضمیر دل خویش / با کسی گفتن و گفتن که مگوی (سعدی، گلستان، باب هشتم، حکایت ۱۰، (URL 39)	۳۸
			غرب ایران	جهان از نام آنکس ننگ دارد / که از بهر جهان دل تنگ دارد. (نظامی، خمسه، خسرو و شیرین، بخش ۴۶، (URL 40) به جایی که تنگ اندر آید سخن / پناهت به جز باک یزدان مکن (فردوسی، شاهنامه، بخش ۶، URL 41) صنعة ذلیقه محمود بن سنقر الشیرازی فی شهر الله المیمون المکرم المعظم المحارم لی ثنا احدا و سبعیمیه.	
موزه لوور URL 42			۸۱۷- ۷۸۶	یریام؟ الزمان و فی (...) الدواة / شرف الصديق و غیض العدو / (...) فی عیون الاقا/ لیم اقلمها بفخر محمد؟ معین ال/ المعانی (المعالی ؟) عزة ؟ و خبر علیه من / (...) / لانفاسی و اذا احب الله یومداً عبده لقا [...] / عزة ان الدواة سعیدة (... ؟) یا صاحبی یلمس کف الکاتبی / و تشرفت (...) و تعطرت کم ؟ (...) (...) (...) . دواتک (...) باب کعبة / لها یحج [ا] لناس من / کل موضع و ما هی الا / (...) / الارزاق من کل موضع و البقا لصاحبه. دواتک سعد ؟ (...) فی / ظل دولة (...) لعاالی (...) قالی / اذا ما (...) فی حلیة / الطرس نقشها بکفک یا / من قدرة صاعد عالی	۳۹
			ایران		
موزه هنر دانشگاه هاروارد URL 43			۸۰۲	قال النبی علیه السلام / المؤمن مرآة المؤمن صدق رسول الله.	۴۰
Komaroff ^{۱۳}			۸۶۴- ۸۶۵	عمل العبد شمس (شمس الدین) شهابی (شهاب الدین) البیرجندی القهستانی جهانت بکام و فلک یار باد/ جهان آفرینت نگه دار باد (سعدی، بوستان، بخش ۴، URL 44)	۴۱
موزه متروپولیتن URL 46			۹۰۵	لصاحبه السعادة و السلامه و طول العمر ما ناحت حمامه ابدأ سرمداً الی یوم القیامه / دوامه له العز و الاقبال و الظف[ر] ما طلعت الشمس و القمر / و ظلالة و بدوام و دمع.	۴۲

13- Komaroff, "The Golden Disk of Heaven: Metalwork of Timurid Iran" (1992): 165.

			ایران	بخیر گشاد مباد نیاز. از خون دل نوشتم نزدیک یار نامه/ انی رأیت دهره من هجرک القیامه (حافظ، غزل شماره ۴۲۶، URL 45) سر بر ندارم ز خطت چون قلم (سر ز خطت بر ندارم چون قلم)؟/ گر سرم بر داری ز بن (از تن)؟ چون دوات. عاقبت خیر باد.	
موزه مترو پولیتن URL 47			۹۰۵- ۱۰۰۸ ایران	دیده را کردم دواة ساختم مژگان قلم تا کنم بر صفحه رخسار درد دل رقم نصر من الله وفتح قریب و بشر المؤمنین بمحمد خیر البشر یا علی. اللهم صل علی محمد المصطفی و امام علی المرتضی و امام حسن الرضا و امام حسین شهید بکربلا و امام علی زین العابدین و امام محمد الباقر و امام جعفر الصادق و امام موسی کاظم و امام علی موسی الرضا و امام محمد التقی و امام علی النقی و امام الحسن العسکری و امام حجة القانم الدلیم محمد المهدي صاحب الزمان صدق الله العلی العظیم. ناد علیا مظهر العجائبی (العجائب) تجده عوناً لک فی التوائی کل هم و غم سینجلی یا محمد بولا یتک یا علی یا علی یا علی یا علی. کتبه و صنعه مولا یوسف نقاش فارسی. لصاحبه السعاده و السلامه و طول العمر ما ناحت حمامه عاقبة خیر باد الی یوم القیامه. عاقبت خیر باد. عمل حسین رمضان شاهی	۴۳
حسامی^{۱۴}			اواسط قرن ۹ هـ.ق.	جهانت بکام و فلک یار باد/ جهان آفرینت نگه دار باد (سعدی، بوستان، بخش ۴، URL 44)	۴۴

(نگارندگان، ۱۴۰۴)

مفاهیم قدرت و گفتمان در دیدگاه فوکو

مفهوم «قدرت» در اندیشه میشل فوکو، برخلاف تصورات رایج، امری ثابت، متمرکز یا صرفاً سیاسی نیست، بلکه شبکه‌ای از روابط درهم‌تنیده میان انسان‌هاست. از دیدگاه او، قدرت را نمی‌توان صرفاً مفهومی مثبت یا منفی دانست، بلکه سازوکاری است که روابط میان افراد را سامان می‌دهد^{۱۵}،^{۱۶}. به باور فوکو، قدرت در شکل‌گیری حقیقت، دانش و حتی برداشت انسان از واقعیت نقش

^{۱۴}. حسامی، طراحی و ساخت اثر حجمی محیطی معاصر با الهام از نقوش گیاهی آثار فلزکاری دوره تیموری. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته هنر اسلامی، گرایش فلز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز)، (۱۳۹۲): ۴۵.

^{۱۵}. ممتاز، «قدرت». علوم انسانی، ش. ۲۷ (۱۳۷۹): ۲۰۳.

^{۱۶}. بهیان، «روش شناسی میشل فوکو». علوم اجتماعی شوشتر، ش. ۸ (۱۳۸۹): ۱۵.

دارد^{۱۷}. قدرت در اختیار گروه یا طبقه‌ای خاص نیست، بلکه ماهیتی پراکنده دارد و در مناسبات اجتماعی جریان می‌یابد. از این‌رو، قدرت لزوماً از طریق خشونت یا اجبار فیزیکی اعمال نمی‌شود، بلکه ممکن است از راه زبان، اندیشه، نوشتار، تصویر یا دیگر اشکال معنا بر ذهن و رفتار افراد اثر بگذارد^{۱۸}. برخی اندیشمندان معتقدند قدرتی که بر پایه رضایت یا سنت شکل گرفته باشد مشروع است، در حالی که قدرت مبتنی بر زور و غلبه مشروعیت ندارد^{۲۰}. فوکو اما این دوگانه را به‌صورت مطلق نمی‌پذیرد و باور دارد که قدرت همواره در بستر گفتمان عمل می‌کند و در پیوند با نظام‌های معنایی شکل می‌گیرد. از نظر او، قدرت در بطن زبان، دانش و فرهنگ حضور دارد و از طریق آن‌ها تداوم می‌یابد^{۲۱}. فوکو همچنین قدرت را مفهومی تولیدکننده می‌داند که می‌تواند در شکل‌گیری هنجارها، رفتارها و روابط اجتماعی نقش داشته باشد. از نگاه او، قدرت در لایه‌های مختلف زندگی اجتماعی جریان دارد و جدا از ساختارهای فرهنگی و اجتماعی قابل بررسی نیست^{۲۲}.

در زبان فارسی، اصطلاح تحلیل گفتمان به‌صورت‌هایی چون «سخن‌کاوی»، «تحلیل گفتار» یا «تحلیل کلام» ترجمه شده است. گفتمان مفهومی میان‌رشته‌ای است که در حوزه‌هایی چون زبان‌شناسی، فلسفه، جامعه‌شناسی و هنر کاربرد دارد و تعاریف گوناگونی از آن ارائه شده است. این مفهوم مجموعه‌ای از معناها، مفاهیم و شیوه‌های بیان را در بر می‌گیرد که در شکل‌گیری نظام‌های فکری و فرهنگی نقش دارند^{۲۳}. تحلیل گفتمان روشی کیفی در علوم انسانی است که به بررسی ارتباط میان زبان و بسترهای اجتماعی، فرهنگی و تاریخی می‌پردازد. در این روش، متن جدا از زمینه شکل‌گیری خود بررسی نمی‌شود و معنا در ارتباط با شرایط اجتماعی و فرهنگی تفسیر می‌شود. از این منظر، گفتمان‌ها می‌توانند در شکل‌دهی به نگرش‌ها، ارزش‌ها و شیوه‌های فهم واقعیت نقش داشته باشند^{۲۴}. فوکو در تحلیل تاریخی گفتمان‌ها نشان می‌دهد که هر دوره تاریخی دارای نظام‌های معنایی خاصی است که بر شیوه اندیشیدن و بیان تأثیر می‌گذارند. از این‌رو، گفتمان‌ها مشخص می‌کنند که در یک دوره چه چیزهایی قابل بیان، قابل پذیرش یا قابل فهم هستند. به همین دلیل، فوکو معتقد است که قدرت از طریق تولید معنا و دانش در جامعه جریان می‌یابد، نه صرفاً از راه اجبار مستقیم^{۲۵}.

در تحلیل گفتمان، توجه اصلی به شرایط اجتماعی مؤثر بر شکل‌گیری متن یا گفتار و نیز رابطه میان واژه‌ها و ساختارهای معنایی معطوف است. هر واژه ممکن است در بافت‌ها و شرایط مختلف، معانی متفاوتی پیدا کند و در نتیجه، شیوه دریافت و تأثیرگذاری آن نیز تغییر یابد^{۲۶}. در همین چارچوب، بررسی کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی را می‌توان نوعی خوانش گفتمانی از زبان هنر دانست. این کتیبه‌ها که شامل آیات قرآن، ادعیه، اشعار و عبارات تاریخی‌اند، تنها جنبه تزئینی ندارند، بلکه حامل لایه‌هایی از معنا و بازتاب‌دهنده بخشی از باورها و ارزش‌های رایج در جامعه ایران اسلامی هستند. از این منظر، کتیبه‌ها را می‌توان بخشی از زبان فرهنگی آثار هنری دانست که از طریق نوشتار و عناصر بصری، برخی مفاهیم دینی، فرهنگی و هویتی را بازنمایی می‌کنند.

کتیبه و کتیبه‌نگاری

^{۱۷}. پنجه‌باشی، «بازاندیشی مفهوم قدرت از دیدگاه فوکو در نقاشی پیکره‌نگاری فتحعلی شاه در آثار مهرعلی»، دهپویه هنرهای تجسمی، ش. ۲ (۱۳۹۸): ۴۱.

^{۱۸}. قادرزاده، نوری و نعیمی «بازشناسی مفهوم قدرت در اندیشه فوکو»، غرب‌شناسی بنیادی، ش. ۲ (۱۳۹۱): ۱۰۷.

^{۱۹}. نوابخش و کریمی، «واکاوی مفهوم قدرت در نظریات میشل فوکو»، مطالعات سیاسی، ش. ۳ (۱۳۸۸): ۶۱.

^{۲۰}. مهرنیا، تأثیر گفتمان قدرت در شاهنامه‌ی بزرگ ایلخانی با تأکید بر آرا میشل فوکو. (رساله دکتری، رشته پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان)، (۱۳۹۶): ۶.

^{۲۱}. نظری، «چرخش در مفهوم قدرت: تصور فوکویی و پسا فوکویی از قدرت»، سیاست، ش. ۳ (۱۳۹۰): ۳۴۴.

^{۲۲}. ابراهیمی و دهیمی‌نژاد، «تحلیل گفتمان قدرت در داستان سیاوش بر اساس نظریه قدرت میشل فوکو»، ادب فارسی، ش. ۲ (۱۳۹۹): ۱۹۴.

^{۲۳}. ووداک و میر، روش‌های تحلیل انتقادی گفتمان، ۲۷.

^{۲۴}. سلطانی، قدرت، گفتمان و زبان، ۶۰.

^{۲۵}. شکرپور، طاووسی و قوچانی، «بازتاب رهیافت‌های فرهنگی و اجتماعی عصر ایلخانی بر کاشی‌های زرین فام تخت سلیمان»، نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ش. ۱۱ (۱۳۹۲): ۵۶-۵۷.

^{۲۶}. امیرپور و روضاتیان، «بررسی الگوی تحلیل گفتمان میشل فوکو و مباحث علم معانی»، متن‌شناسی ادب فارسی، ش. ۲ (۱۳۹۷): ۵۴.

کتیبه در لغت به معانی دسته‌ای از سپاه، لشکر یا رمه اسبان آمده است. در متون تذکره‌ای، کتیبه یا «کتابه» به نوشته‌های درشت و جلی گفته می‌شود که از روی کاغذ به سطوحی همچون کاشی، دیوار، محراب، سردر بناها و همچنین اشیایی مانند درها، ضریح‌ها، چوب و فلز منتقل و نقش می‌شده است.^{۲۷} به نظر می‌رسد که کهن‌ترین سنگ‌نبشته‌ها (کتیبه‌ها)ی به‌دست‌آمده از مصر و بین‌النهرین و مناطق مشابه، به هزاره چهارم پیش از میلاد بازمگردند. این کتیبه‌ها عمدتاً شامل فرمان‌های شاهان و فرمانروایان و نیز شرح رویدادها و جنگ‌های تاریخی بوده‌اند.^{۲۸} کتیبه‌ها در حفظ و انتقال اطلاعات، اندیشه‌ها و میراث تمدن بشری از نسل‌های گذشته به نسل‌های بعدی نقش مهمی ایفا کرده‌اند.^{۲۹} در شهرهای مهم ایران نیز کتیبه‌هایی از دوره‌های سلجوقی، تیموری و به‌ویژه صفوی برجای مانده است. مقایسه کتیبه‌های هر دوره با دوره‌های پس از آن نشان می‌دهد که هنر کتیبه‌نویسی در عصر صفوی به اوج شکوفایی رسیده و نسبت به ادوار پیشین پیشرفت چشمگیری یافته است. این آثار به‌عنوان نمونه‌های برجسته و الگوهای ممتاز، سرمشق کتیبه‌نگاران دوره‌های بعد قرار گرفته‌اند و تا امروز نیز مورد توجه هستند.^{۳۰} کتیبه‌ها از مهم‌ترین منابع برای مطالعه روند گسترش و تحول خط عربی به شمار می‌روند. در گذشته، سنگ‌قبرها و بناهای دارای کتیبه از مهم‌ترین نمونه‌های قابل بررسی بودند. همچنین کتیبه‌های حک شده بر فلز، شیشه، پارچه‌های ابریشمی و موزاییک‌ها در شناخت مراحل تحول خوشنویسی اسلامی نقش مهمی داشته‌اند.^{۳۱} با این حال، در دوران اسلامی به سبب اهمیت هنر خوشنویسی و محدودیت‌های موجود در هنر نقاشی، کتیبه‌ها جایگاهی ویژه یافتند و به یکی از مهم‌ترین عناصر تزئینی معماری اسلامی، به‌ویژه در بناهای مذهبی، تبدیل شدند. افزون بر جنبه تزئینی، این کتیبه‌ها دارای کارکردهای معنوی و کاربردی نیز بوده‌اند.^{۳۲} در تاریخ اسلام از کتیبه‌نگاری در بناهای یادبود، مساجد، مقابر، بقعه‌ها، مدارس، ستون‌ها و انواع ظروف سفالی و فلزی استفاده می‌شده و بدین وسیله آثار ارزشمندی بر جای مانده است.^{۳۳} خوشنویسی در بسیاری از هنرها موجب زیبایی و آراستگی شده و همچنین نشانه‌ای برای شناسایی صنایع اسلامی در میان هنرمندان و صنعتگران بوده است. از مهم‌ترین راه‌های تشخیص فلزکاری اوایل دوره اسلامی، کتیبه‌نویسی بر ظروف و ادوات فلزی است که در این دوران به‌طور گسترده رواج داشته است.^{۳۴} آرتور پوپ در این‌باره می‌نویسد: «در حالی که اسناد و مدارک کتیبه‌نگاری بناهای مذهبی و غیرمذهبی همواره مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته‌اند، کتیبه‌های مربوط به کالاهای پیشه‌وری و وسایل خانگی کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ زیرا محتوای آن‌ها غالباً به عبارات دعایی و استعانت محدود بوده است»^{۳۵}. با این حال، افزون بر جنبه زیبایی‌شناختی، مضامین این کتیبه‌ها بازتاب‌دهنده شرایط فرهنگی، اجتماعی و مذهبی زمان خود و نشان‌دهنده خلاقیت هنرمندان و فلزکاران دوره‌های گذشته هستند.^{۳۶}

^{۲۷}. فضائلی، تعلیم خط، ۱۳۰.

^{۲۸}. مزنگی و اسماعیل‌پور، «کتابت و کتیبه نگاری در خوشنویسی اسلامی». علوم اسلامی انسانی، ش. ۱۲ (۱۳۸۱): ۱۲.

^{۲۹}. خانی‌پور، «کتیبه و کتیبه نگاری». کتاب ماه هنر، ش. ۷۷ و ۷۸ (۱۳۸۳): ۱۶۰.

^{۳۰}. فضائلی، تعلیم خط، ۱۳۰.

^{۳۱}. شیمیل، خوشنویسی اسلامی، ۱۲.

^{۳۲}. مزنگی و اسماعیل‌پور، «کتابت کتیبه نگاری در خوشنویسی اسلامی». علوم اسلامی انسانی، ش. ۱۲ (۱۳۸۱): ۱۲.

^{۳۳}. شریعت، حسینی و فرخ‌فر، «تحلیل عناصر تزئینی کتیبه‌های ظروف فلزی دوره سلجوقی خراسان». اثر، ش. ۴ (۱۳۹۹): ۴۶۵.

^{۳۴}. کونل، هنر اسلامی، ۶۹.

^{۳۵}. پوپ و آکرمن، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، جلد چهارم، ۱۹۹۱.

^{۳۶}. فراست، «نماد و نمود نام علی (ع) در هنر فلزکاری صفویه و قاجار». کتاب ماه هنر، (۱۳۸۷): ۷۹.

قلمدان

قلمدان، همان طور که از نام آن پیداست، محفظه‌ای برای نگهداری قلم، مرکب و سایر ابزارهای کتابت بوده که با هدف دسترسی آسان کاتب به وسایل نوشتار به کار می‌رفته است^{۳۷}. قلمدان جعبه‌ای مستطیلی در اندازه‌های مختلف است که معمولاً با بست یا قلاب بسته می‌شده و در بسیاری از نمونه‌ها سطوح آن با نقوش تزینی آراسته شده است^{۳۸}. درون آن ابزارهای کتابت مانند قلم، دوات، مرکب، قلمتراش و سایر ملزومات نگهداری می‌شده و علاوه بر کارکرد حفاظتی، به شیئی هنری و تزینی نیز تبدیل می‌گردیده است^{۳۹}.

طبقه‌بندی محتوایی کتیبه‌ها

همان گونه که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود، ۴۴ قلمدان فلزی مربوط به سده‌های چهارم تا دهم هجری قمری مورد بررسی قرار گرفته‌اند که دارای کتیبه‌هایی با مضامین متنوع هستند. بیشترین فراوانی مربوط به سده ششم هجری قمری است. نمونه‌ها از سده چهارم تا سده دهم هجری قمری پراکنده‌اند و بخشی نیز در میانه سده نهم قرار دارند؛ به‌طوری‌که سده چهارم دارای ۲ نمونه، سده پنجم ۱ نمونه، سده ششم ۲۰ نمونه، سده هفتم ۱۴ نمونه، سده هشتم ۲ نمونه، سده نهم ۳ نمونه (شامل نمونه ۴۰ و دو نمونه با تاریخ «اواسط قرن نهم»)، و سده دهم ۲ نمونه است. کتیبه‌های این آثار از نظر مضمون و محتوای نوشتاری در پنج گروه دسته‌بندی شده‌اند: دسته نخست شامل مضامین دعایی و تبرکی است که عبارات آن به سلامت، طول عمر و عزت صاحبان اثر اختصاص دارد؛ دسته دوم مضامین نعت و ستایش را در بر می‌گیرد که شامل عباراتی در مدح پیامبر و امامان است؛ دسته سوم، مضامین قرآنی و مذهبی شامل آیات و اذکار الهی است؛ دسته چهارم به مضامین تاریخی، مانند درج تاریخ، نام سازندگان و سفارش‌دهندگان اختصاص دارد؛ و دسته پنجم شامل مضامین ادبی و اشعار فارسی است. لازم به ذکر است که برخی از کتیبه‌ها را نمی‌توان به‌طور کامل در یک گروه مشخص گنجانند، چراکه حاوی ترکیبی از چند مضمون، از جمله دعا، نعت یا محتوای تاریخی هستند، جدول (۲) ساختار کلی این دسته‌بندی را نشان می‌دهد. در بخش‌های بعدی، به تحلیل جداگانه هر یک از این مضامین پرداخته می‌شود تا ابعاد گفتمانی و فرهنگی هر دسته روشن‌تر گردد.

جدول ۲. دسته‌بندی کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی مورد پژوهش

ردیف	دعایی/تبرکی	نعت و ستایش	قرآنی و مذهبی	تاریخی	ادبی	ردیف	دعایی/تبرکی	نعت و ستایش	قرآنی و مذهبی	تاریخی	ادبی
۱	✓					۲۳	✓			✓	
۲	✓					۲۴	✓				✓
۳	✓					۲۵	✓			✓	
۴	✓				✓	۲۶	✓				✓
۵	✓	✓				۲۷	✓			✓	
۶	✓					۲۸	✓			✓	

^{۳۷}. کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی، قلمدان و سایر صنایع روغنی ایران. (۱۳۷۹): ۲۲۸.

^{۳۸}. برومند، عبدالعلی (ادیب)، هنر قلمدان، (۱۳۶۶): ۳۱ و ۶۱.

^{۳۹}. کریم‌زاده تبریزی، محمدعلی، قلمدان و سایر صنایع روغنی ایران. (۱۳۷۹): ۲۳۵.

✓				✓	۲۹					✓	۷
				✓	۳۰					✓	۸
✓				✓	۳۱					✓	۹
✓				✓	۳۲					✓	۱۰
				✓	۳۳					✓	۱۱
✓				✓	۳۴					✓	۱۲
			✓	✓	۳۵					✓	۱۳
				✓	۳۶					✓	۱۴
				✓	۳۷					✓	۱۵
✓	✓				۳۸					✓	۱۶
			✓	✓	۳۹					✓	۱۷
		✓		✓	۴۰					✓	۱۸
✓	✓				۴۱					✓	۱۹
✓				✓	۴۲					✓	۲۰
✓	✓	✓	✓	✓	۴۳		✓			✓	۲۱
✓					۴۴		✓		✓	✓	۲۲

(نگارندگان، ۱۴۰۴)

کتیبه‌های دعایی و تبرکی

بر اساس داده‌های پژوهش، تعداد ۴۰ نمونه از مجموع ۴۴ قلمدان دارای مضامین دعایی و تبرکی هستند. عباراتی همچون «العز و الاقبال و الدوله» و «السلامه و السعاده» از پرکاربردترین عبارات این گروه هستند. در این کتیبه‌ها دعا برای سلامت، طول عمر، دولت، عزت، برکت و سعادت صاحبان اثر تکرار می‌شود (تصویر ۱). این واژگان اغلب از زبان نیایش و سنت الهام گرفته‌اند، اما در قالبی غیرآیینی و شخصی بیان می‌شوند. شکل جملات اغلب کوتاه و پشت سر هم آمده است؛ همچنین ساختاری مانند «العز و الاقبال و الدوله و السعاده» نوعی ریتم ایجاد می‌کند که از جهت آوایی و تکراری بودن، کارکردی یادآورانه دارد. نگارش این عبارات بر بدنه قلمدان، که خود ابزاری برای نوشتن بوده، نوعی پیوند میان زبان و نوشتار ایجاد کرده است.

این کتیبه‌ها در نگاه نخست ممکن است صرفاً تزئینی یا مذهبی به نظر برسند، اما دربردارنده بخشی از باورها و ارزش‌های رایج در جامعه ایرانی - اسلامی نیز هستند. تکرار مفاهیمی چون عزت، سعادت، سلامت و اقبال نشان می‌دهد که این مضامین از جایگاه مهمی در فرهنگ و ذهنیت دوره برخوردار بوده‌اند. از منظر تحلیل گفتمان، کاربرد مکرر این عبارات را می‌توان نشانه‌ای از بازتاب ارزش‌های دینی و فرهنگی در اشیای روزمره دانست. در این رویکرد، زبان تنها وسیله انتقال معنا نیست، بلکه در بازنمایی و انتقال باورها و ارزش‌های اجتماعی نیز نقش دارد.^{۴۰}

^{۴۰}. پنجه باشی، «بازاندیشی مفهوم قدرت از دیدگاه فوکو در نقاشی پیکره نگاری فتحعلی شاه در آثار مهرعلی»، رهپویه هنرهای تجسمی، ش. ۲ (۱۳۹۸): ۴۱.

تصویر ۱. جزئیاتی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضامین دعایی و تبرکی. (نگارندگان، ۱۴۰۴).

کتیبه‌های نعت و ستایش

این دسته شامل عبارات ستایش‌گرانه نسبت به پیامبر اسلام (ص) و امامان (ع) است، مانند «اللهم صل علی محمد المصطفی و امام علی المرتضی» یا «یا محمد و علی خیر البشر» که در ۸ نمونه، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۶، ۳۹، ۴۲، از قلمدان‌های مورد پژوهش رویت گردید (تصویر ۲)، در این آثار، ذکر نام پیامبر (ص) و امامان (ع) بازتاب‌دهنده باورهای مذهبی سازندگان، سفارش‌دهندگان یا کاربران قلمدان‌هاست. حضور این مضامین نشان می‌دهد که عناصر دینی در کنار کارکرد عملی قلمدان، در تزئین و هویت بخشی به این اشیاء نیز نقش داشته‌اند. تکرار این مضامین در آثار هنری را می‌توان نشانه‌ای از حضور پررنگ گفتمان دینی در فرهنگ دوره دانست؛ گفتمانی که از طریق زبان و نمادهای مذهبی در آثار هنری بازتاب یافته و استمرار پیدا کرده است.^{۴۱ و ۴۲}

تصویر ۲. جزئیاتی از قلمدان‌های مورد بررسی دارای کتیبه با مضمون نعت و ستایش. (نگارندگان، ۱۴۰۴).

کتیبه‌های مذهبی

در ۳ قلمدان، ۲۴، ۴۰ و ۴۲، مضامین قرآنی و احادیث دیده می‌شود، مانند آیه ۱۳ سوره صف: «نصر من الله و فتح قریب و بشر المؤمنین» یا حدیثی همچون «قال النبی علیه السلام المؤمن مرآة المؤمن صدق رسول الله»، این متون با خط ثلث، نسخ و گاه در کنار نقوش گیاهی یا اسلیمی حک شده‌اند (تصویر ۳)، این متون علاوه بر نقش تزئینی دربردارنده معنای محافظ شیء و صاحب آن هستند این متون صاحبان خود را در زمینه معنوی و اجتماعی تثبیت می‌کنند و قدرت را از این مسیر اعمال می‌نمایند. تکرار آن‌ها در اشیای روزمره نوعی «بازتولید نظم گفتاری» است که حقیقت دینی را در کالبد جامعه حفظ می‌کند. بدین سان، کتیبه قرآنی به یک «دستگاه گفتمانی» تبدیل می‌شود که معنویت و قدرت را دربر می‌گیرد.^{۴۳}

^{۴۱}. مهرنیا، تأثیر گفتمان قدرت در شاهنامه‌ی بزرگ ایلخانی با تأکید بر آرا میشل فوکو. (رساله دکتری، رشته پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان)، (۱۳۹۶): ۶.

^{۴۲}. قادرزاده، نوری و نعیمی «بازشناسی مفهوم قدرت در اندیشه فوکو». غرب شناسی بنیادی، ش. ۲ (۱۳۹۱): ۱۰۷.

^{۴۳}. فوکو، دیرینه شناسی دانش، ۶۵.

تصویر ۳. بخشی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضمون قرآنی و مذهبی. (نگارندگان، ۱۴۰۴).

کتیبه‌های تاریخی

در ۱۴ قلمدان (۴، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۴، ۳۸، ۴۱، ۴۳) نیز متن‌هایی در برگیرنده محتوای تاریخی نقش شده که شامل نام صنعتگران، صاحبان، سفارش‌دهنده و تاریخ ساخت اثر می‌شوند؛ مضامینی مانند «عمل محمود بن سنقر الشیرازی»، «عمل شاذی نقاش»، «مقرب عثمان بن ابوبکر زنجانی» و «فی شهر سنه سبع و ستمائه» (تصاویر ۴ تا ۶). ذکر نام و تاریخ، ابزاری همچون قلمدان را از یک شیء بی‌نام به اثری با هویت تاریخی تبدیل می‌کند. در بسیاری موارد، ذکر نام سازنده در کنار دعا برای صاحب اثر می‌آید که پیوند میان هنر و مالکیت را نشان می‌دهد. این کتیبه‌ها گویای نقش و جایگاه فرد در چارچوب قدرت هستند. به تعبیر فوکو، قدرت در تمامی روابط فردی و لایه‌های اجتماعی وجود دارد^{۴۴}. همچنین، قدرت هرگز مطلق نیست و همواره امکان بازتعریف و مقاومت وجود دارد^{۴۵}. زبان در اینجا به ابزاری برای شکل دادن به هویت فرد و جامعه تبدیل شده است. ثبت کردن نام یا عنوان شغلی، نوعی از کنش قدرت است که هویت فرد را در چارچوب اجتماع معتبر می‌سازد. بنابراین، کتیبه‌های تاریخی تنها بازمانده و یادگاری از گذشته نیستند، بلکه به گفتمان‌هایی بدل گشته‌اند که شخصیت و جایگاه فرد را در ساختار قدرت تثبیت می‌کند.

تصویر ۵. برشی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضمون نام سازنده قلمدان، (نگارندگان، ۱۴۰۴).

تصویر ۴. جزئیاتی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضمون سال. (نگارندگان، ۱۴۰۴).

^{۴۴}. حسینی ده میری، داوودی رکن آبادی، بهیان و مرتضوی بابا حیدری، «بررسی آیات کتبی در محراب‌های دوره ایلخانی، براساس نظریه تحلیل گفتمان میشل فوکو». بنیان‌های حکمی فلسفی هنر ایرانی، ش. ۱ (۱۴۰۳): ۳۱-۴۶.

^{۴۵}. نظری، «چرخش در مفهوم قدرت: تصور فوکویی و پسا فوکویی از قدرت». سیاست، ش. ۳ (۱۳۹۰): ۳۵۰.

تصویر ۶. برشی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضمون صاحب یا سفارش دهنده قلمدان، (نگارندگان، ۱۴۰۴).

کتیبه‌های ادبی

در ۶ نمونه از قلمدان‌های ۴، ۳۸، ۴۱، ۴۲، ۴۳ و ۴۴ مورد پژوهش اشعار فارسی از شاعرانی همچون حافظ و سعدی نقش شده است، مانند: «جهانت بکام و فلک یار باد، جهان‌آفرینت نگهدار باد» یا «از خون دل نوشتم نزدیک یار نامه، انی رأیت دهرا من هجرک القیامه». اشعار در این مجموعه نقش دوگانه دارند: از یک سو بازتاب فرهنگ ایرانی و از سوی دیگر بستر بیان حقیقت و زیبایی هستند. در منطق فوکویی، اشعار بخشی از گفتمان فرهنگی هستند که هم حامل ارزش‌های عرفانی‌اند و هم نوعی قدرت نرم فرهنگی را بازنمایی می‌کنند.^{۴۶} در این کتیبه‌ها، قدرت نه در فرمان یا ساختار سیاسی، بلکه در زبان نهفته است؛ زبانی که با لطافت خود، رفتار و نگرش اجتماعی را هدایت می‌کند. در این آثار، زبان فارسی به عنوان حامل هویت جمعی و ابزار بازتولید قدرت فرهنگی عمل می‌کند. از دیدگاه فوکو، هنر و ادبیات بخشی از شبکه گسترده گفتمان فرهنگی‌اند که از طریق زبان، ارزش‌های اجتماعی را تثبیت می‌کنند.^{۴۷}

تصویر ۷. برشی از قلمدان‌های مورد بررسی با مضمون ادبی، (نگارندگان، ۱۴۰۴).

^{۴۶}. شکرپور، طاووسی و قوچانی، «بازتاب رهیافت‌های فرهنگی و اجتماعی عصر ایلخانی بر کاشی‌های زرین فام تخت سلیمان». نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ش. ۱۱ (۱۳۹۲): ۵۶-۵۷.

^{۴۷}. فوکو، دیرینه‌شناسی دانش، ۸۳.

تحلیل محتوایی کتیبه‌ها نشان می‌دهد که واژگان و ترکیب‌های زبانی به کاررفته در قلمدان‌های فلزی ایران بازتاب‌دهنده مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های رایج در جامعه ایرانی اسلامی هستند. بر اساس داده‌های جدول شماره ۳، مضامین دعایی و تبرکی بیشترین بسامد را در میان کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران دارند که نشان‌دهنده جایگاه پررنگ باورهای دینی و فرهنگ تبرک‌جویی در این آثار است. تکرار عباراتی چون «العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه» در بسیاری از نمونه‌ها نشان می‌دهد که قلمدان علاوه بر کارکرد کاربردی، حامل آرزوهایی چون سلامت، سعادت، عزت و کامیابی برای صاحب اثر نیز بوده است.

جدول ۳. فراوانی مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران (۴ تا ۱۰ هـ.ق)

(نگارندگان، ۱۴۰۴)

مضمون کتیبه	تعداد نمونه‌ها	ویژگی محتوایی غالب
دعایی/تبرکی	۴۰	عباراتی مانند «العز و الاقبال و الدوله و السعاده و السلامه» و دعا برای سلامت، عزت و طول عمر صاحبان اثر.
تاریخی (نام سازنده، تاریخ ساخت، سفارش دهنده)	۱۴	نام هنرمند یا تاریخ ساخت، مانند «عمل محمود بن سنقر الشیرازی» یا «فی سنة ثلث و أربعین و ستمائة»
نعت و ستایش	۸	جملات در مدح پیامبر (ص) و امامان (ع)، مانند «اللهم صل علی محمد المصطفی و امام علی المرتضی...»
ادبی	۶	ابیات فارسی مانند «جهانت بکام و فلک یار باد» یا «از خون دل نوشتم نزدیک یار نامه»
قرآنی و مذهبی	۳	آیات یا احادیث کوتاه، مانند «قال النبی علیه السلام المؤمن مرآة المؤمن»

پس از کتیبه‌های دعایی و تبرکی، کتیبه‌های تاریخی با فراوانی بیشتری در میان آثار مورد مطالعه دیده می‌شوند. حضور نام سازندگان، سفارش‌دهندگان و تاریخ ساخت آثار بیانگر توجه به ثبت اطلاعات مربوط به تولید اثر در کنار جنبه‌های هنری و تزئینی آن است. همچنین وجود مضامین نعت و ستایش، ادعیه و اشعار فارسی نشان‌دهنده تنوع محتوایی کتیبه‌ها و پیوند آن‌ها با باورهای مذهبی و سنت‌های ادبی رایج در جامعه ایران اسلامی است. مضامین قرآنی و مذهبی نیز، هرچند از نظر آماری محدودترند، بیانگر حضور عناصر دینی در فضای فرهنگی و هنری این آثار هستند. در مجموع، داده‌های جدول نشان می‌دهد که کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی تنها به یک مضمون خاص محدود نبوده‌اند، بلکه مجموعه‌ای از مضامین دعایی، دینی، تاریخی و ادبی را دربر می‌گیرند. از منظر میشل فوکو، این یافته‌ها نشان می‌دهد که زبان در کتیبه‌ها تنها وسیله‌ای برای انتقال معنا نیست، بلکه در شکل‌گیری و تداوم گفتمان‌های رایج جامعه نیز نقش دارد. از این رو، کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی را می‌توان متونی فرهنگی دانست که بخشی از باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های جامعه را بازتاب می‌دهند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران و تحلیل آن‌ها بر اساس دیدگاه میشل فوکو درباره قدرت و گفتمان انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که مضامین کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی ایران را می‌توان در پنج گروه اصلی شامل کتیبه‌های دعایی و تبرکی، نعت و ستایش، مذهبی و قرآنی، تاریخی و ادبی طبقه‌بندی کرد. در میان این مضامین، کتیبه‌های دعایی و تبرکی بیشترین فراوانی را دارند که نشان‌دهنده جایگاه پررنگ باورهای دینی و آرزوهای معنوی در جامعه ایرانی اسلامی است.

پاسخ به پرسش دوم پژوهش نشان می‌دهد که قدرت در این کتیبه‌ها بیشتر به صورت غیرمستقیم و از طریق زبان بازنمایی می‌شود. برخلاف قدرت سیاسی که بر اجبار و سلطه استوار است، در این آثار قدرت از طریق دعاها، عبارات تبرکی، مدح پیامبر

(ص) و امامان (ع)، اشعار فارسی و حتی ذکر نام سازندگان و سفارش دهندگان نمود پیدا می‌کند. از این رو، کتیبه‌ها تنها عناصر تزئینی نیستند، بلکه در انتقال و تداوم باورها و ارزش‌های رایج جامعه نیز نقش داشته‌اند. همچنین یافته‌های پژوهش نشان داد که سه گفتمان اصلی در این آثار قابل شناسایی است. گفتمان دینی در قالب ادعیه، آیات قرآن، احادیث و عبارات ستایش آمیز نمود یافته و بیانگر جایگاه دین در زندگی روزمره جامعه است. گفتمان فرهنگی در اشعار فارسی و مضامین ادبی دیده می‌شود و بازتابی از تداوم سنت‌های فرهنگی و ادبی ایران است. گفتمان هویتی نیز در کتیبه‌های تاریخی و ذکر نام سازندگان و سفارش دهندگان مشاهده می‌شود که نشان‌دهنده اهمیت هویت فردی و جایگاه اجتماعی آنان است.

بر این اساس، قلمدان‌های فلزی را نمی‌توان تنها ابزار نگارش یا اشیایی تزئینی دانست؛ این آثار بستری برای انتقال مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی، فرهنگی و هویتی به شمار می‌آمده‌اند. خوانش فوکویی این کتیبه‌ها نشان می‌دهد که زبان در این آثار تنها وسیله‌ای برای انتقال معنا نیست، بلکه در بازنمایی و تداوم گفتمان‌های رایج جامعه نیز نقش دارد. از این منظر، کتیبه‌های قلمدان‌های فلزی را می‌توان متونی فرهنگی دانست که بخشی از باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های جامعه ایرانی اسلامی را بازتاب می‌دهند. پژوهش حاضر نیز تلاش کرده است با رویکردی مبتنی بر گفتمان، این آثار را فراتر از جنبه‌های هنری و تزئینی بررسی کند و نقش آن‌ها را در بازتاب فرهنگ و اندیشه جامعه نشان دهد.

فهرست منابع

- ابراهیمی، مختار و دهیمی نژاد، شفا. «تحلیل گفتمان قدرت در داستان سیاوش بر اساس نظریه قدرت میشل فوکو». ادب فارسی، ش. ۲. (۱۳۹۹): ۱۹۱-۲۱۲. <https://doi.org/10.22059/jpl.2020.297557.1639>
- امیرپور، فرزانه و روضاتیان، سیده مریم «بررسی الگوی تحلیل گفتمان میشل فوکو و مباحث علم معانی. متن شناسی ادب فارسی»، ش. ۲. (۱۳۹۷): ۵۳-۷۹. <https://doi.org/10.22108/rpll.2017.104295.1116>
- برومند، عبدالعلی (ادیب). هنر قلمدان. تهران: وحید. ۱۳۶۶.
- بهیان، شاپور. «روش شناسی میشل فوکو». علوم اجتماعی شوستر. ش. ۸ (۱۳۸۹): ۱-۲۲. <http://noo.rs/GhNaU>
- پنجه باشی، الهه. «بازاندیشی مفهوم قدرت از دیدگاه فوکو در نقاشی پیکره نگاری فتحعلی شاه در آثار مهرعلی». رهپویه هنرهای تجسمی، ش. ۲ (۱۳۹۸): ۳۹-۴۶. <http://dx.doi.org/10.29252/rahpooyesoore.3.2.39>
- پوپ، آرتور ایهام و آکرمن، فیلیس. سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز. ویرایش زیر نظر سیروس پرهام، (ترجمه نجف دریابندی و دیگران). تهران: علمی و فرهنگی. ۱۳۸۷.
- حسامی، مهری. طراحی و ساخت اثر حجمی محیطی معاصر با الهام از نقوش گیاهی آثار فلزکاری دوره تیموری. (پایان‌نامه کارشناس ارشد، رشته هنر اسلامی، گرایش فلز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز). قابل بازیابی از گنج، پایگاه اطلاعات علمی ایران (ایرانداک ش. ۲ (۱۳۹۸): ۳۹-۴۶. <http://dx.doi.org/10.29252/rahpooyesoore.3.2.39>
- حسینی ده میری، سید محمود، داوودی رکن آبادی، ابوالفضل، بهیان، شاپور و مرتضوی بابا حیدری، سید رحمان. «بررسی آیات کتیبه در محراب‌های دوره ایلخانی، براساس نظریه تحلیل گفتمان میشل فوکو». بنیان‌های حکمی فلسفی هنر ایرانی، ش. ۱ (۱۴۰۳): ۳۱-۴۶. <https://doi.org/10.30486/PIA.2024.2001377.1060>
- حکیمی، صفورا، صالحی، امیرحسین و امرایی، مهدی. «بررسی خاستگاه، فرم و مضمون در کتیبه‌های دارای صورت». نگره، ش. ۶۵ (۱۴۰۲): ۱۳۸-۱۴۹. <https://doi.org/10.22070/negareh.2021.14716.2808>
- خانی‌پور، رضا. «کتیبه و کتیبه‌نگاری». کتاب ماه هنر، ش. ۷۷ و ۷۸ (۱۳۸۳): ۱۶۱-۱۶۴. <http://noo.rs/ka8Aa>

- خضری، محمد محسن و چارنی، عبدالرضا. «بررسی خطوط و تزیینات کتیبه‌های کوفی و ثلث بر ظروف فلزی ایران در قلمرو سلجوقی». خراسان بزرگ، ش. ۲۵ (۱۳۹۵): ۲۹-۵۰. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516131.1395.6.25.3.9>
- سلطانی، سید علی اصغر. قدرت، گفتمان و زبان. چاپ چهارم. تهران: نی. ۱۳۹۲.
- شیمیل، آنه ماری. خوشنویسی اسلامی، (ترجمه مهناز شایسته فر)، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی. ۱۳۸۱.
- شریعت، ملیحه، حسینی، هاشم و فرخ فر، فرزانه. «تحلیل عنا صر تزیینی کتیبه‌های ظروف فلزی دوره سلجوقی خراسان». اثر، ش. ۴ (۱۳۹۹): ۴۶۰-۴۷۹. <http://athar.richt.ir/article-2-669-en.html>
- شکرپور، شهریار، طاووسی، محمود، و قوچانی، عبدالله. «بازتاب رهیافت‌های فرهنگی و اجتماعی عصر ایلخانی بر کاشی‌های زرین فام تخت سلیمان». نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ش. ۱۱ (۱۳۹۲): ۵۳-۶۶. <http://noo.rs/TcDCe>
- عبدالمحمدی، محمدعلی، شایگان‌فر، نادر. «مطالعه گسست در پیکرنگاری درباری عصر قاجار بر اساس نظریه قدرت میشل فوکو». کیمیای هنر، ش. ۴۴ (۱۴۰۱): ۳۹-۵۳. <http://dx.doi.org/10.52547/kimiahonar.11.44.39>
- فراست، مریم. «نماد و نمود نام علی (ع) در هنر فلزکاری صفویه و قاجار». کتاب ماه هنر، (۱۳۸۷): ۷۶-۸۳. <http://noo.rs/AE2aU>
- فرکلاف، نورمن. تحلیل انتقادی گفتمان، (ترجمه فاطمه شایسته پیران و دیگران)، تهران: دفتر مطالعات توسعه و رسانه‌ها. ۱۳۷۹.
- فضائلی، حبیب‌الله. تعلیم خط، تهران: سروش. ۱۳۹۲.
- فوکو، میشل. دیرینه‌شناسی دانش. (ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده). تهران: نی. ۱۳۹۲.
- قاسمی قاسموند، یوسف و شکرانی‌فرد، فرزاد. «بررسی کتیبه‌های ظروف فلزی دوره سلجوقی با تأکید بر چهار اثر گنجینه اسلامی موزه ملی». پژوهش در هنر و علوم انسانی، ش. ۸ (۱۳۹۸): ۳۷-۴۸. <http://noo.rs/dKdMI>
- قادرزاده، هیرش، نوری، هادی و نعیمی، عباس. «بازشناسی مفهوم قدرت در اندیشه فوکو». غرب‌شناسی بنیادی، ش. ۲ (۱۳۹۱): ۱۲۷-۱۰۷. https://occidentstudy.ihs.ac.ir/article_694.html?lang=en
- کریم زاده تبریزی، محمدعلی. قلمدان و سایر صنایع روغنی ایران. لندن: ساتراپ. ۱۳۷۹.
- کونل، ارنست. هنر اسلامی، (ترجمه یعقوب آژند). تهران: مولی. ۱۳۷۶.
- مزنکی، جواد، اسماعیل‌پور، سمانه. «کتابت و کتیبه‌نگاری در خوشنویسی اسلامی». علوم اسلامی انسانی، ش. ۱۲ (۱۳۹۶): ۱۱-۱۸.
- <https://www.ensani.ir/fa/article/512337/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%D8%AA-%D9%88-%DA%A9%D8%AA%DB%8C%D8%A8%D9%87-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B4%D9%86%D9%88%DB%8C%D8%B3%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>
- مهرنیا، سید محمد. تأثیر گفتمان قدرت در شاهنامه‌ی بزرگ ایلخانی با تأکید بر آرا میشل فوکو. (رساله دکتری، رشته پژوهش هنر، دانشگاه هنر اصفهان). قابل‌بازرسی از گنج، پایگاه اطلاعات علمی ایران (ایرانداک ش. ۱۳۹۶). <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/6dbba8b853c6b4768860b454860a0e58>
- ممتاز، فریده. «قدرت». علوم انسانی، ش. ۲۷ (۱۳۷۹): ۲۰۳-۲۱۵.
- <https://ensani.ir/fa/article/144178/%D9%82%D8%AF%D8%B1%D8%AA>
- نظری، علی اشرف. «چرخش در مفهوم قدرت: تصور فوکویی و پسا فوکویی از قدرت». سیاست، ش. ۳ (۱۳۹۰): ۳۴۱-۳۵۸. https://jppq.ut.ac.ir/article_29811.html
- نوابخش، مهرداد و کریمی، فاروق. «واکاوی مفهوم قدرت در نظریات میشل فوکو»، مطالعات سیاسی، ش. ۳ (۱۳۸۸): ۵۰-۶۳.
- <http://noo.rs/98MfR>
- ووداک، راث، میر، مایکل. روش‌های تحلیل انتقادی گفتمان، (ترجمه رحیم ایلغمی)، تهران: پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی. ۱۳۹۸.

Herzfeld, E. A Bronze Pen-Case. *Ars Islamica*, Vol 3 (1936): 35-43. <http://www.jstor.org/stable/25167002>

L. T. Giuzalian. The Bronze Qalamdan (Pen-Case) 542/1148 from the Hermitage Collection (1936-1965): To the Memory of My Teacher, Academician I.A. Orbeli. *Ars Orientalis*, Vol 7(1968): 95-119.

<http://www.jstor.org/stable/4629243>

Transliterated Bibliography

Amirpour, F. and Rozatian, M. "Study of the Pattern of Michel Foucault's Discourse Analysis and Discussions of Semantics in Love Letters of Four Romantic Lyric Poems". *Textual Criticism of Persian Literature*, 10(2), (2018): 53-79. [In Persian with English abstract]. <https://doi.org/10.22108/rpl.2017.104295.1116>

Abdolmohammadi M A, Shayeganfar N. "A Study the Rupture in Royal Portraiture of Qajar era based on Michel Foucault's Theory of Power". *Kimiahonar*, 11(44), (2022): 39-53. [In Persian]. <http://dx.doi.org/10.52547/kimiahonar.11.44.39>

Bahyan, S. "Michel Foucault's methodology". *Social Sciences of Shushtar*, 4(8), (2010): 1–22. [In Persian] <http://noo.rs/GhNaU>

Boroumand, A. "*The Art of Pen Cases*". Tehran: Vahid. (1987): [In Persian].

Ebrahimi, M. and Dehimi nezhad, S. "An Analysis of Power Discourse in Siavash's Story Based on Michel Foucault's Theory of Power". *Persian Literature*, 10(2), (2021): 191-212. [In Persian]. <https://doi.org/10.22059/jpl.2020.297557.1639>

Fazaeli, H. "*Talim-e Khatt Persian*". Tehran: Sorosh. (2013): [In Persian].

Fairclough, N. "*Critical discourse analysis* (F. Shayesteh Piran et al., Trans.)". Tehran: Office of Development and Media Studies. (2000): [In Persian].

Frasat, M. "Symbol and manifestation of the name of Ali (PBUH) in Safavid and Qajar metalwork art". *Ketab Mah-e Honar*, (2008): 76–83. [In Persian]. <http://noo.rs/AE2aU>

Foucault, M. "*The archaeology of knowledge*" (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (2013): [In Persian].

Ghasemi-Ghasemvand, Y., & Shekareifard, F. "Study of inscriptions on metal vessels of the Seljuk period with an emphasis on four works from the Islamic Treasury of the National Museum". *Research in Art and Humanities*, 4(8), (2019): 37–48 [In Persian]. <http://noo.rs/dKdMI>

Hakimi, S., Salehi, A., & Amraei, M. "Study on the Origin, Form, and Contents in the Figural Inscriptions". *Negareh Journal*, 18(65), (2023): 131-149. [In Persian with English abstract]. <https://doi.org/10.22070/negareh.2021.14716.2808>

Hesami, M. "Designing and Manufacturing an Environmental Sculpture Inspired by Floral Motifs of Timorid Metalworks", (M.A Thesis, Art in Islamic Arts, Faculty of Islamic Arts, Tabriz Islamic Art University) Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/4ac11ce151cd7ce3bf7c385f66845771>) (2013): [In Persian with English abstract].

Herzfeld, E. "A Bronze Pen-Case. *Ars Islamica*, 3(1), (1936): 35–43. <http://www.jstor.org/stable/25167002>

L. T. Giuzalian. "The Bronze Qalamdan (Pen-Case) 542/1148 from the Hermitage Collection (1936-1965): To the Memory of My Teacher, Academician I.A". *Orbeli. Ars Orientalis*, 7, (1968): 95–119. <http://www.jstor.org/stable/4629243>

Hosseini Dehmiri, S. Davodi Roknabadi, A. Bahyan, Sh. Mortazavi Babaheydari, S. "Examining the Verses of the Inscriptions of the Altars of the Ilkhanid Period based on the Discourse Analysis theory of Michel Foucault". *Theosophical-Philosophical Foundations of Iranian Art*, 3(1), (2024): 31-46. [In Persian with English abstract]. <https://doi.org/10.30486/PIA.2024.2001377.1060>

Karimzadeh Tabrizi, M. "*Qalamdan and Persian Lacquer-work*". London: Satrap. (2000): [in Persian].

Khanipour, R. "Inscription and epigraphy". *Ketab Mah-e Honar*, 77 & 78, (2004): 161–164. [In Persian]. <http://noo.rs/ka8Aa>

khazri, M. M. "Study of the Scripts and Decorations of the Kufic and Thuluth Inscriptions on Iranian Metal Containers in Seljuk Territory". *Greater Khorasan*, 7(25), (2017): 29-50. [In Persian]. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516131.1395.6.25.3.9>

Komaroff, Linda. "The Golden Disk of Heaven: Metalwork of Timurid Iran/Linda Komaroff". Costa Mesa, Calif: Mazda, (1992).

- Kuhnel, E. "Islamic art (Y. Azhand, Trans.)". Tehran: Moli. (1997): [In Persian].
- Mazangi, J, Esmailpour, S. "Writing and Epigraphy in Islamic Calligraphy". *Islamic Human Sciences*, (12), (2017): 11–18. [In Persian].
<https://www.ensani.ir/fa/article/512337/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8%D8%AA-%D9%88-%DA%A9%D8%AA%DB%8C%D8%A8%D9%87-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B4%D9%86%D9%88%DB%8C%D8%B3%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>
- Melikian-Chirvani, A. S. "State Inkwell in Islamic Iran". *The Journal of the Walters Art Gallery*, 44, (1986): 70–94. <http://www.jstor.org/stable/20169023>
- Mehrnia, S.M. "The Effect of Power Discourse on the Ilkhanid Great Shahname, With emphasis on Michel Foucault's votes", (PhD Thesis, Art Research, Isfahan University of Arts). Available from ProQuest Dissertations and Theses database.
<https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/6dbba8b853c6b4768860b454860a0e58> (2017): [In Persian with English abstract].
- Momtaz, F. "Power". *Humanities Research Journal*, (27), (2000):203–215. [In Persian].
<https://ensani.ir/fa/article/144178/%D9%82%D8%AF%D8%B1%D8%AA>
- Nazari, A. "Transition in the Concept of Power: Foucault and Post-Foucauldian Analysis". *Political Quarterly*, 41(3), (2011): 341-358. [In Persian]. https://jpq.ut.ac.ir/article_29811.html
- Navabakhsh, M. Karimi, F. "An Analysis of the Concept of Power in the Theories of Michel Foucault", *Political Studies*, (3), (2009): 50-63. [In Persian]. <http://noo.rs/98MfR>
- Panjehbashi, E. "Re-thinking of the Concept of Power from the Point of view of Foucault in the Painting of King's Iconography in the Works of Mehrli". *Rahpooye Honar-Ha-Ye Tajassomi*, 2(2), (2019): 39-46. [In Persian with English abstract]. <http://dx.doi.org/10.29252/rahpooyesoore.3.2.39>
- Pope, A. U., & Ackerman, P. "A survey of Persian art from prehistoric times to the present (S. Parham, Ed.; N. Daryabandari et al., Trans.)". Tehran: Elmi va Farhangi. (2008): [In Persian].
- Qaderzade, H, Noori, H. and naeimi, A. "Recognition of Foucault's Concept of Power". *Occidental Studies*, 3(2), (2012): 107-127. [In Persian]. https://occidentstudy.ihcs.ac.ir/article_694.html?lang=en
- Shariat M, Hoseyny H, Farrokhfar F. "Analysis of Decorative Elements in the Inscriptions of Metal Utensils, Khorasan Style of Seljuk". *Athar*. 41(4), (2020): 460-479. [In Persian with English abstract].
<http://athar.richt.ir/article-2-669-en.html>
- Schimmel, A. "Islamic Calligraphy". Tehran: Institute of Islamic art Studies Press. (2002): [In Persian].
- Shokrpour, Sh. Tavousi, M. Ghouchani, A. "Reflection of cultural and social approaches of the patriarchal era on Zarrinfam tiles". *Two scientific-research quarterly journals of the University of Arts*.6(11). (2013): 53-66. [In Persian]. <http://noo.rs/TcDCE>
- Soltani, S. A. "Power, discourse, and language (4th ed.)". Tehran: Ney Publishing. (2013): [In Persian].
- Wodak, R., & Meyer, M. "Methods of critical discourse analysis (R. Ilghami, Trans.)". Tehran: Supreme Research Center for National Defense and Strategic Studies. (2019): [In Persian].

منابع اینترنتی

- URL 1: <https://www.artemission.com/viewitemdetails.aspx?ItemNumber=30.36210&page=1> (2025/11/09)
- URL 2: https://www.liveauctioneers.com/item/65113986_extremely-rare-islamic-seljuk-silver-inlaid-qalamdam (2025/11/09)
- URL 3: <https://www.worthpoint.com/worthopedia/ancient-persian-bronze-silver-copper-1836601701> (2025/11/09)
- URL 4: <https://www.hermitagemuseum.org/digital-collection/66123?lng=en> (2025/11/09)
- URL 5: <https://www.khalilicollections.org/collections/islamic-art/khalili-collection-islamic-art-pen-box-mtw939> (2025/11/09)
- URL 6: <https://art.thewalters.org/object/54.450/> (2025/11/09)
- URL 7: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/a-fine-khorasan-silver-inlaid-brass-penbox-persia> (2025/11/09)

URL 8: <https://www.chiswickauctions.co.uk/auction/lot/lot-8---an-engraved-brass-pen-case-fragment/?lot=122963&so=4&st=brass%20pen%20case&sto=0&au=&ef=&et=&ic=False&sd=1&pp=48&pn=1&g=1> (2025/11/09)

URL 9: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2007/arts-of-the-islamic-world-107220/lot.91.html> (2025/11/09)

URL 10: <https://www.christies.com/en/lot/lot-5141154> (2025/11/09)

URL 11: https://www.liveauctioneers.com/item/43112535_bronze-islamic-qalamdan-scribes-pen-box-london (2025/11/09)

URL 12: <https://www.christies.com/lot/lot-5125220> (2025/11/09)

URL 13: <https://www.bonhams.com/auction/15257/lot/101/a-khorasan-silver-inlaid-brass-pen-case-late-12th-13th-century/> (2025/11/09)

URL 14: <https://www.bonhams.com/auction/15257/lot/100/a-khorasan-silver-inlaid-brass-pen-case-persia-late-12th-early-13th-century/> (2025/11/09)

URL 15: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/arts-of-the-islamic-world/lot.536.html> (2025/11/09)

URL 16: <https://www.bonhams.com/auction/26590/lot/57/a-khorasan-silver-inlaid-brass-pen-box-persia-12th13th-century/> (2025/11/09)

URL 17: <https://www.bonhams.com/auction/30703/lot/27/a-khorasan-silver-inlaid-bronze-pen-box-persia-12th-13th-century/> (2025/11/09)

URL 18: <https://www.invaluable.com/auction-lot/an-engraved-brass-pen-case-and-inkwell-anatolia-o-212-c-5804238be0?srltid=AfmBOopHQHF5xz1FT-AGrOf68rgSm7rLZB31XizADQFiwoyhBtqO955A> (2025/11/09)

URL 19: <https://www.samfogg.com/artworks/10404-a-pen-box-inlaid-with-silve> (2025/11/09)

URL 20: <https://dma.org/art/collection/object/5342044> (2025/11/09)

URL 21: <https://www.samfogg.com/artworks/10355-a-trapezoidal-pen-box-inl> (2025/11/09)

URL 22: <https://asia.si.edu/object/F1936.7/#object-content> (2025/11/09)

URL 23: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-khurasan-silver-inlaid-penbox-signed-by-umar-abu> (2025/11/09)

URL 24: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1884-0704-85?se (2025/11/09)

URL 25: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010318672> (2025/11/09)

URL 26: <https://collections.vam.ac.uk/item/O65726/writing-box-unknown/> (2025/11/09)

URL 27: <https://www.davidmus.dk/art-from-the-islamic-world/metalwork-weapons-and-jewelry/item/188?culture=en-us> (2025/11/09)

URL 28: https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;EPM:qt;Mus21;24;en (2025/11/09)

URL 29: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1891-0623-5 (2025/11/09)

URL 30: <https://art.thewalters.org/detail/13800/pen-and-ink-box/> (2025/11/09)

URL 31: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010319803> (2025/11/09)

URL 32: <https://www.davidmus.dk/art-from-the-islamic-world/metalwork-weapons-and-jewelry/item/157> (2025/11/09)

URL 33: <https://www.roseberrys.co.uk/a0533-lot-518760?el=518760&lo=&pp=96> (2025/11/09)

URL 34: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2007/arts-of-the-islamic-world-107220/lot.97.html> (2025/11/09)

URL 35: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2009/arts-of-the-islamic-world-109723/lot.78.html> (2025/11/09)

URL 36: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets/a-silver-inlaid-brass-penbox-jazira-probably-siirt> (2025/11/09)

URL 37: <https://collections.agakhanmuseum.org/collection/artifact/pen-box-akm609> (2025/11/09)

URL 38: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2006/arts-of-the-islamic-world-106220/lot.94.html> (2025/11/09)

URL 39: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2005/arts-of-the-islamic-world-105220/lot.115.html>

URL 40: <https://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab8/sh10> (2025/11/20)

URL 41: <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh46> (2025/11/20)

URL 42: <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/kkavoos/sh6> (2025/11/20)

- URL 42: <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010329999> (2025/11/09)
URL 43: <https://harvardartmuseums.org/collections/object/216074> (2025/11/09)
URL 44: <https://ganjoor.net/saadi/boostan/niyayesh/sh4> (2025/11/09)
URL 45: <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh426> (2025/11/09)
URL 46: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444536> (2025/11/09)
URL 47: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452788> (2025/11/09)

نسخه
پیش
انتشار